

НАЗВА ТАБЛИЦЬ

	Табл. №№
Малюнок килимка над ліжком	1
„ „ на печі	2
„ „ „ „	3
„ „ на комині	4
„ „ килимка над ліжком	5
„ „ над дверима	6
„ „ на грубці	7
„ „ на комині	8
„ „ „ „	9
„ „ шпалери на стіні	10
„ „ на грубці	11
„ „ на запічку	12
„ „ на стіні в сінях	13
„ „ на печі	14
„ „ на стіні в сінях	15

	Табл. №№
Малюнок шпалери на стіні	16
„ „ на грубці	17
„ „ над вікном	18
„ „ килимка над ліжком	19
„ „ шпалери на стіні	20
„ „ на комині	21
„ „ на стіні в сінях	22
„ „ на печі	23
„ „ шпалери на стіні	24
„ „ „ „	25
„ „ на призьбі	26
„ „ килимка над ліжком	27
„ „ на запічку	28
„ „ на печі	29
„ „ на стіні в сінях	30

„Орнамент Степової України”
Видавництво „ПОМ”

№1

ЗАГАДКИ «СТЕПОВОЇ УКРАЇНИ»

(замість післямови)

Сторіччя тому, наприкінці 1929 року, в Одесі надруковано художній альбом «Українське народне мистецтво. Степова Україна. Орнамент» — чи не найзагадковіше видання доби «Червоного відродження». Замальовки та літографії виконані протягом 1928–1929 років студентами Одеського Політехнікуму образотворчих мистецтв (протягом 1865–1924 років — Одеське художнє училище) під керівництвом професора Володимира Християновича Заузе (1854–1939).

Йому належить і стисла передмова. В ній у дусі ідеології колективізації, боротьби з індивідуалізмом і буржуазністю підкреслено значення джерел «народної національної творчості, що виглядає з краєвиду, з побутового, історичного і декоративного малярства й з графіки <...> По характеру даний орнамент є зразком так званого рослинного орнаменту, мотиви якого вказують, що він продукт виключно селянської творчості. Автор його є селянин, не селянин одинак, а селянин — колектив <...> в ньому нема нічого штучного, нічого нав'язаного. Без сумніву, творець його не окрема особа, а народ як такий, народ, чуждий міській цивілізації, впливу якої ми ніде не знайдемо в цьому орнаменті».

Ідейний натхненник альбому, безперечно, — однойменний музей «Степова Україна», заснований 1925 року, відкритий 1927-го «на честь 10-х роковин Жовтня», закритий 1931-го, відновлений 2006-го як відділ Одеського історико-краєзнавчого музею (далі — ОІКМ). Завдяки дослідженням передусім одеських краєзнавців нам відомі деякі сторінки його давньої діяльно-

сті та сучасні досягнення¹⁾. Проте ще лишаються недостатньо з'ясованими чимало питань, які ми й оглянемо в цій післямові.

■ ПИТАННЯ ПЕРШЕ ■

Куди подівся наклад?

З огляду на солідний тираж для такого роду тодішніх видань — 700 примірників, дивно, що альбом уже давно став бібліографічною рідкістю та наявний далеко не в усіх, навіть спеціалізованих бібліотеках України. Та й у самій Одесі відомо лише два чи три його примірники. Виникає підозра про призупинення реалізації книжок через присвяту видання наркомів освіти УСРР, члену ЦК КП(б)У академікові Миколі Скрипнику. Після згортання очолюваної ним «українізації» та трагічної загибелі у липні 1933 року його постать підлягала тотальному *damnatio memoriae* — викресленню з історії культури. Тоді згадки про «небажаних» діячів зазвичай вимарували з бібліотечних примірників, або й увесь наклад могло бути знищено.

Ця відома з античності тотальна практика вичищення пам'яті була чітко регламентована більшовицькою державою. Згідно з таємними циркулярами Головліту та Наркомпросу (зокрема, відповідними «Списками політично шкідливої літератури, що підлягає вилученню з бібліотек і книготорговельної мережі»), цензори застосовували два рівні «очищення».

¹⁾ Підсумки цих студій підведені в спеціальному науковому збірнику під редакцією В. В. Солодової, присвяченому 15-річчю відродження «Степової України». Він містить статті та ретроспективні довідкові матеріали понад 10 авторів і побачив світ як 19-й випуск Вісника Одеського історико-краєзнавчого музею (2021, 80 с., <https://history.odessa.ua/vestnik19.htm>).

Олена Бричевська – виконала фіксацію польового матеріалу, працювала над обробкою літографських каменів. У мережі вона згадується серед учасників даного проєкту ще й як автор різноваріантних накреслень літери «Н» на титульному листі й обкладинці.

С. Тульчинський – у передмові В. Заузе написано «Титуль на літера на цинку зроблена студентом С. Тульчинським». У мережі часто фігурує Самуїл (Шльома) Львович (Лейбович) Тульчинський, одесит, гравер-медальєр лєнінградського, краснокамського та московського монетних дворів, автор величезної кількості нагородних і пам'ятних орденів і медалей, які виконувалися починаючи від 1930-х для Академії наук СРСР та інших установ. Зберігаються вони у низці спеціалізованих музеїв СРСР. Є фото його надгробку на Востряковському кладовищі в Москві. На ньому каліграфічний напис «Самуил Львович Тульчинский, 20.X.1900–27.II.1981»¹⁴. Існує відео наукової доповіді про його творчість: <https://www.youtube.com/watch?v=M4aCksrkQn0>.

Доречно зауважити, що вищенаведені біографічні дані до недавня ще не були відомі одеським краєзнавцям, хоча 2006 року музей «Степова Україна» відродили, а 2008 року співробітники ОІКМ спільно з Одеським художнім музеєм, Одеською державною науковою бібліотекою ім. М. Горького та колекціонером С. З. Лушиком влаштували виставку, присвячену виданню нашого унікального альбому українських народних орнаментів і творчості його промоутера, видатного митця Володимира Заузе¹⁵. Передмова згадує прізвища й ініціали ще чотирьох сту-

¹⁴https://toldot.com/images/cemetery/moscow_vostriakovskoe/35_end/IMG_3719.JPG.

¹⁵В. Драгун. Альбом «Орнамент Степової України» – унікальний експонат Одеського історико-краєведческого музею // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. 2008. Вип. 5 (<https://history.odessa.ua/publication5/stat05.htm>).

дентів Одеського політехнікуму образотворчих мистецтв, які працювали над виготовленням альбому: В. Горовіц, В. Робочий, Є. Розенцвейг, І. Янін, але докладніші відомості про них поки що не виявлені.

Виданий альбом орнаментів «Степова України» майже століття тому, проте з оновленою силою нині продовжує надихати сучасників на вивчення місцевих традицій і плідну творчість, суголосну духові й актуальним потребам рідної землі¹⁶.

▪ ПИТАННЯ СЬОМЕ ▪

Хто з фахівців досліджував українські народні стінописи?

На жаль, через брак матеріальної бази важко точно визначити якесь єдине джерело походження українських настінних розписів. Чимало згадок є у на-

родних піснях, поезіях Тараса Шевченка, оповіданнях Марка Вовчка, Пантелеймона Куліша, Івана Нечуя-Левицького, Івана Карпенка-Карого, Степана Васильченка тощо¹⁷. Дослідники констатують нерівномірне поширення традиції розмальовування хат, зумовленої матеріалами, з яких побудоване житло. Саме тому найбільше типові розписи для лісостепових і степових областей, де будинки робили з саману, обмазували глиною та білили. У північних і західних областях, де основним типом житла був зруб, таке декорування стін не мало розповсюдження.

Хронологічно найраніше дослідники звернули увагу на стінописи Східного Поділля та суміжної з ним Уманщини, де вже на самому початку ХХ століття вони їх фотографували та замальовували. Інтерес до їхнього вивчення спочатку виникав у

¹⁶Езау Л. Росохацька І. Родинне дерево (на матеріалах музею «Степова Україна») // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. 2018. Вип. 16. С. 69–73 (<https://history.odessa.ua/publication16/16.pdf>).

¹⁷Безпалько І. Хата як віночок // Україна. 1994. № 5–6. С. 25.